

Detský výtvarný prejav – prostriedok poznávania a komunikácie

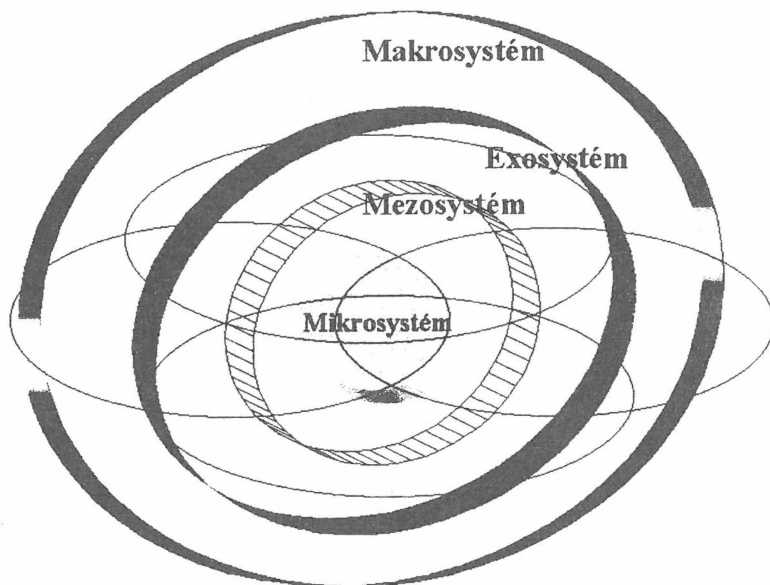
Božena Šupšáková

Detské výtvarné obrazy sa stavajú prostriedkom poznávania a komunikácie medzi deťmi všetkých kultúr, spájajú deti celého sveta. Každý jedinec pozoruje svet (objekt) vlastnými očami a vyjadruje ho vlastnými výtvarnými (znakovými) prostriedkami. V princípe detská výtvarná tvorba:

- a) zahŕňa kreatívne objavovanie a vlastnú reflexiu. Deti sa učia nastoľovať a postupne rozširovať vnímanie na nové javy a nové procesy, a to prostredníctvom diferenciacie obrazových znakov a ich novým pomenovaním. Každý jedinec pozoruje svet (objekt) vlastnými očami a vyjadruje ho vlastnými výtvarnými (znakovými) prostriedkami. Tie dnes vytvárajú priestor na označovanie novej kvality, vytvárajú nové obrazy a doslova učia – vidieť ináč,
- b) formuje správne návyky, pretože kresba, ale i ostatné expresívne výtvarné aktivity zahŕňajú v sebe koncentráciu a formovanie sebadisciplíny,
- c) pomáha dospelým, aby sa dozvedeli o ontogenéze dieťaťa, o intelektuálnom i emocionálnom potenciáli omnoho viac,
- d) pomáha pochopiť vlastné i cudzie kultúry,
- e) vytvára priestor pre aktívnu, zábavnú a zmysluplnú prácu.

Detský výtvarný prejav a vplyv prostredia

Dlhodobejší výskum, ktorý sme uskutočnili v posledných rokoch, nás oprávňuje konštatovať, že akákoľvek tvorivá výtvarná aktivita detí, detský výtvarný prejav je ovplyvňovaný prostredím, regiónom, v ktorom dieťa žije (obr. 1). Na najnižšej úrovni – v mikrosystéme – je to predovšetkým rodina, spolužiaci a škola, pričom každý z týchto činiteľov pôsobí na dieťa jednotlivo a ovplyvňuje ho. Ďalšou hierarchickou úrovňou je mezosystém. Predstavuje systém vzájomných vzťahov a väzieb rodiny, školy a spolužiakov, ich synergické (progressívne i regresívne) pôsobenie na detskú individualitu a zároveň jeho tvorbu. Nad touto vrstvou je exosystém, ktorý ovplyvňuje dieťa nepriamo, sprostredkovane, a to prostredníctvom nových vizuálnych médií, existujúcich ekonomických podmienok a politického systému v spoločnosti. Vonkajšou vrstvou, ktorá obklopuje a sprostredkovane formuje dieťa, je makrosystém. Odráža všeobecné kultúrne postoje a vieru dieťaťa, teda hodnoty, zákony, kultúru, všeobecné kultúrne postoje a tradície.

Obr. 1: Vplyv prostredia na detský výtvarný prejav

V tomto príspevku sústredím pozornosť čitateľa predovšetkým na tretiu vrstvu – exosystém – ktorá predovšetkým vďaka novým sociálno-kultúrnym vzťahom a komunikačným fenoménom (nové vizuálne médiá – televízia, počítače, multimédiá, najnovšie internet) v posledných dvadsiatich–tridsiatich rokoch azda najvýraznejšie ovplyvňuje kognitívny a emocionálny vývoj dieťaťa. Ovpľyňuje (pozitívne i negatívne) naše myslenie, mení dlhodobou ustálené návyky získavania informácií, schopností, zručností, komunikáciu a z nášho uhla pohľadu aj výtvarné vyjadrovanie detí.

Médiá a detská obrazotvornosť

Dnes je veľmi dôležitá skúmať proces obrazovej tvorby a obrazového vnímania v civilizačnej epoche, kedy sa obrazy stávajú prostriedkom poznávania a komunikácie, a to najintenzívnejšie zo všetkých doterajších epoch. Objavujú sa nové znaky a symboly, výtvarné (znakové) prostriedky, ktoré dávajú možnosť označovať nové kvality, deti vytvárajú nové obrazy a doslova učia – vidieť ináč. Mení sa i rebríček hodnôt detí, ich spôsob nazerania na svet. Konštatujeme to na základe výsledkov výskumu zo zahraničia o vplyve médií, ale i vlastného výskumu na Slovensku, keď sme skúmali, ako sa súčasné životné hodnoty detí odrážajú v detskom výtvarnom prejave a či sa tieto hodnoty menia vo vzťahu k regiónu, kde dieťa žije.

Väčšina odborníkov sa zhoduje v tom, že súčasná doba je predimenzovaná obrazovými informáciami, vplyvom televízie, ktorá najviac ovplyvňuje deti a mládež. Niektoré publikované výsledky z USA a západnej Európy hovoria, že predškólační už od svojich dvoch rokov začínajú vnímať televízny obraz. Od 3 do 5 rokov, keď v mozgu nastáva kritické obdobie pre kognitívny a jazykový vývoj dieťaťa, priemerné dieťa trávi pred televíznym obrazom až 28 hodín do týždňa. Priemerné dieťa v americkej základnej škole vizuálne vníma televízny obraz 25 hodín a stredoškólak až 28 hodín týždenne, čo je 6krát viac ako je čas venovaný domácim úlohám (Healy, 1999). Môžeme konštatovať, že deti v priemere viac hodín zo svojho voľného času venujú pasívnemu prijímaniu informácií, televíznym obrazom a počítačovým znakom než iným zmysluplným aktivitám, s výnimkou spánku. Je evidentné, že mnohé z nich sa tak krutým spôsobom oberajú o čas, ktorý by mohli venovať významnejším aktivitám, aktívnemu prijímaniu informácií.

Detský výtvarný prejav v prostredí nových vizuálnych médií

V rámci výskumu na Slovensku sme v jednotlivých regiónoch skúmali, ako sa tieto skutočnosti odrážajú v grafickom prejave detí predškolského veku. Za všetky vyberáme aspoň dva príklady: „Priesvitné“ steny nás upozorňujú na hru, hranie sa v dome, ktorú približne 16 % detí poňalo a zobrazilo ako postavy v izbe, ktoré pasívne vnímajú televízny obraz alebo sa hrajú s hracou konzolou. Symbolické znázornenie počítača, videorekordéra prepojeného s televíznym prijímačom, zvyčajne lineárne, v podobe obdĺžnikov, prípadne štvorcov modrou, čiernou alebo zelenou farbou, považujeme za nový fenomén v detskej kresbe, zvlášť u chlapcov.

Naopak, v kresbách šesť a sedemročných detí sa okrem tradičných znakov a symbolov objavujú nové, ktoré zobrazujú novú kvalitu videnia a zároveň spôsob komunikácie. Prevládajú hranaté tvary a jednotlivé časti interiéru sú zobrazené už plošne, aj keď použitá línia je v podstate kontúrou. Práce sú veľmi tvorivé, farebné bohaté, dynamické, plné života, radosti, kde každý člen rodiny má svoje miesto a pracovné zaradenie (obr. 2, 3).

V detskom grafickom prejave nezvyčajne často chýba postava človeka, čo by mohlo napovedať, že ide o neosobné vyjadrenie. Slovný komentár dieťaťa objasňuje obsah istej kresby: „U babky mám počítač, tlačiareň, klávesnicu, myš. Hrám hru na počítači“. Kresba sa stáva iba akousi výzvou sadnúť si za „nakreslený“ stôl a hrať sa. Ide o subjektívne grafické vyjadrenie, keď deti nepovažujú za dôležité zobraziť ani seba. Ich autorstvo (meno) bolo o to viac zdôraznené tlačeným písmom.

Treba konštatovať, že časť detí rado zobrazuje hlavné postavy, inšpirujúc sa slovenskými rozprávkami. Mnohé deti však už dnes uprednostňujú modernejšie rozprávky, či televízne seriály a filmy, často spracované na vi-

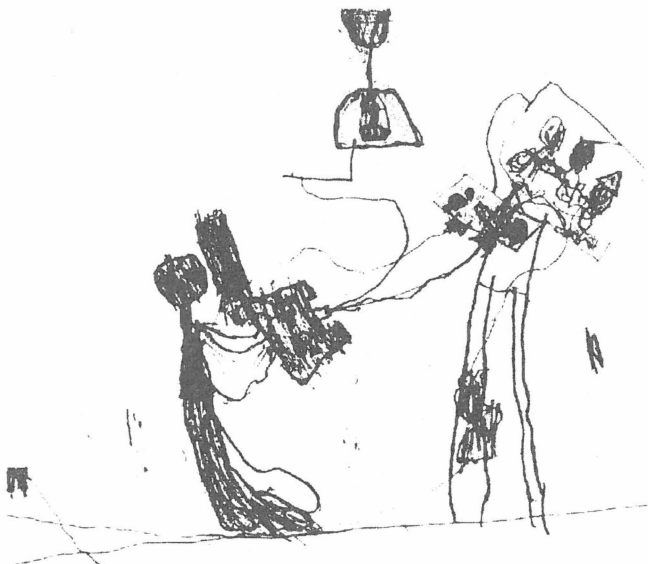

Obr. 2: Renko, 4 roky. Hra. Zobrazenie novej kvality videnia a zároveň spôsobu komunikácie.

deokazetách: Televízny film *Sám doma, II. časť, Stratený v New Yorku* sa stáva námetom detských kresieb, zobrazujúcich Kevina ako hlavnú postavu.

Za najoriginálnejší spôsob znázorňovania obľúbeného kamaráta z rozprávky považujeme kresbu dieťaťa, na ktorej je v strede umiestnený obdĺžnik, symbolizujúci celú televíznu obrazovku. Pod ním je nakreslený užší obdĺžnik so symbolom kruhu a tvarmi písmen S, E – ovládacími gombíkmi na videoprijímači. Výber symbolov znázorňuje zariadenie obývacej izby. Najdôležitejším v celej kresbe je dokonale zvládnutý nápis na televíznej obrazovke MRASIK. „Začína sa Mrázik, máme ho nahraného na videu“, dodáva chlapec. Ako dokumentuje samotná detská kresba, písmo preberá dominantné postavenie, je nositeľom hlavnej myšlienky. Ostatné symboly iba rozvíjajú a dopĺňajú hlavnú myšlienku. Táto práca nám dostatočne dokumentuje, ako prostredie a štýl života ovplyvňujú detské výtvarné myslenie a zároveň ako dieťa postupne vstupuje do symbolického radu kultúry.

Z nášho pozorovania vyplýva, že televízia, moderné rozprávkové príbehy, filmy a vizuálne médiá ovplyvňujú dieťa natoľko, že preberá obrazové symboly a hrdinov z obrazovky do svojho života, stotožňuje sa s nimi a vyjadruje ich v kresbách ako svoje dominantné hodnoty. Dokonca okolo 50 % 9 až 11ročných detí uvádza, že denne sleduje televízne programy, včítane reklamy. Uprednostňujú vizuálne vnímanie pred sluchovým či emocionálnym. Chlapci už neprejavujú tak veľký záujem o klasické hračky z dreva, plastu (zvieratká, autá, lietadlá, hrdina-vojak), ale o video, počítač, hrdinov z televízneho seriálu. Rozdielne výsledky zaznamenávame vo výtvarnom prejave

Obr. 3: Nikola, 6 rokov. Hra. Zobrazenie novej kvality videnia a zároveň spôsobu komunikácie.

podľa jednotlivých regiónov. U detí, ktoré žijú v priemyselne a kultúrne najrozvinutejších oblastiach, v centrách a bližšie k veľkomestu, ako je Bratislava, Žilina, Košice, sa častejšie v kresbách objavujú motívy a námety, ktoré sú inšpirované vizuálnymi médiami, animovaným filmom, či komiksom.

Vizuálne umenie – súčasť poznávacieho procesu a stimul detskej výtvarnej tvorby

V tomto príspevku sme uviedli iba niekoľko faktov. Detský výtvarný prejav, proces tvorby a výtvarný produkt, ako i ďalšie naše empirické poznatky nám ukazujú, že detská tvorba už dnes nie je len predstavením toho, čo vedia alebo vidia ich autori vo svojom okolí (Šupšáková, 2000). Na ontogenetickom princípe lineárne poňatá koncepcia vývoja obrazovej tvorby zdá sa už dnes nedostačujúca. Zjednodušene povedané, súčasný proces tvorby detských obrazov treba vnímať ako odraz dnešnej civilizovanej spoločnosti, ktorý je ovplyvňovaný v sociálno-kultúrnom kontexte, viacerými vizuálnymi médiami, ale i multidisciplinárne. Preto sa zdá dnes prijateľnejšie poňatie detského výtvarného prejavu ako poňatie o „otvorenej štruktúre“, pretože deti súčasne rozvíjajú rôzne možnosti výrazu, ale zároveň i rôzne vizuálne jazyky. Dospievame k poznaniu, že:

- Detský výtvarný prejav je viazaný na systém symbolov. Tak ako je

dnes ovplyvňovaný prostredím a na rôznych úrovniach, tak je rôznorodý a mnohoaspektový. Deti doslova objavujú a vytvárajú rôzny(é) systém(y) symbolov, ktorý im zároveň umožňuje vytvoriť vlastné videnie zobrazovaného sveta. Vplyv nových médií sa nedá eliminovať. Ostáva na rodine a škole, aby pomáhali deťom vyberať také detské televízne programy, a teda obrazy, ktoré majú pre nich buď pozitívne informatívnu, alebo umeleckú či estetickú hodnotu. Tak ako je ovplyvňovaný prostredím a na rôznych úrovniach, tak je rôznorodý a mnohostranný. V detskej tvorbe prevláda vlastná grafická logika a deti už v rannom veku nadobúdajú schopnosť používať grafický jazyk. Súčasne rozvíjajú rôzne možnosti výrazu a zároveň rôzny vizuálny jazyk.

- Predovšetkým aktívne vnímanie vizuálnych obrazov, spoznávanie národnej i regionálnej kultúry a tradícií pozitívne prispievajú k rozvíjaniu videnia a vizuálnej percepcie. Prinajmenšom taký spôsob vedenia (výchovy) podnecuje proces skúmania, spätnej väzby a hľadania odpovedí, ktoré sú východiskom pre poznávanie výtvarného umenia a výtvarnej kultúry tak globálne ako i regionálne. Umožňuje deťom uvažovať, porovnávať, vlastnou úvahou dotvárať. Rozsah možných interpretácií výtvarného prejavu, viažúcich sa na ďalšie výtvarné diela, umelecké predmety a informácie s nimi súvisiace, rozhodne pôsobia na organizáciu mysle každého vnímateľa. Konštruktívne a aktívne pracovať na sebe, na zvyšovaní ich vlastného poznania – vnímaním adekvátnych stimulov cez proces reflexie ich vlastného vnímania a poznávania – postupne dosiahnuť cieľ a dostať odpoveď na otázky: Čo konkrétne výtvarné dielo reprezentuje? Ako bolo vytvorené? Kým? Kedy? Kde (aj v našom regióne)? Pre koho? Prečo? atď. Teda vizuálne umenie ako súčasť poznávacieho procesu a stimul detskej výtvarnej tvorby.
- Minulosť možno chápať ako inšpiratívne pozadie pre novú tvorbu. História nám ponúka cenné poznatky ako vtedy umelci tvorili, čím sa inšpirovali, a s čím zápasili, aké výrazové prostriedky používali. Avšak dynamická súčasnosť a blízka budúcnosť v znamení informačnej spoločnosti, nám dáva nové výzvy, nové námety, nové vzťahy, ktoré nie je možné vyčerpávať zobrazíť klasickými umeleckými prostriedkami. Je potrebné stimulovať deti k výtvarnej výpovedi a k vlastnej výtvarnej tvorbe, a to aj prostredníctvom nových vizuálnych médií, ako sú počítače a internet. Tvorivý prístup a využitie týchto možností postupne rúca doteraz, takmer presne vymedzený spôsob vyjadrovania a aktívne vŕhať dieťa do oblastí, ktoré predchádzajúce generácie považovali za nedostupnú bez špeciálneho školenia.

V tvorivom procese a prostredníctvom aktivít, kde ide o vážnu a výtvarne užitočnú hru, riešia sa tak výtvarné problémy a hľadajú sa výtvarné odpovede. Tvorca sa miestami hrá, miestami výtvarne pracuje, premýšľa, domýšľa si, hľadá výtvarné možnosti riešenia, myšlienkové súvislosti, vytvára si vlastný výtvarný jazyk. Snaží sa odchyľovať od neobvyklých schém myslenia a nechápať nič ako pevné, nemenlivé, zostať pri vlastných názoroch, zmýšľaní a pokiaľ sa to vyplatí, nachádzať niečo nové, čo predstavuje obohatenie kultúry a spoločnosti – to je nakoniec i podstatou tvorivosti. Tvorivosti, ktorá je zároveň cieľovou kategóriou výtvarnej výchovy, na rozvíjaní ktorej sa podieľa i také médium, ako je počítač. Charakteristickým znakom tvorivosti je originalita, originalita spoločensky hodnotná (nie originalita za každú cenu). Ďalej originálna fantázia, usmerňovaná určitými spoločensky hodnotnými cieľmi, teda tvorivá fantázia. Takto chápaná tvorivosť, ktorá je spoločensky žiadúca nielen v umeleckej a vedeckej tvorbe, ale i v bežných životných situáciách, sa pokladá za najcennejšiu vlastnosť osobnosti, pretože vytvára priestor pre autonómiu a sebarealizáciu každého jedinca. Z tohto hľadiska prvoradou úlohou školy a edukácie vôbec nie je technika zapájania elektronických médií do edukácie, ale problém uvádzania detí do sveta duchovných hodnôt prostredníctvom už existujúcich antropologických hodnôt detstva a ľudstva všetkými primeranými prostriedkami súčasnosti.

Literatúra

- ARNHEIM, R. *Art and Visual Perception*. 3. dop. a uprav. vyd. Berkley – Los Angeles, 1974.
- GOLEMAN, D. *Emoční inteligence*. Praha: Columbus, spol. s r. o., 1997. 348 s.
- HEALY, J. M. *Endangered Minds*. New York, 1999.
- ŠUPŠÁKOVÁ, B. Vzťah človek a výtvarný svet – významový horizont výtvarnej výchovy. *Naša škola*, II, 1998/99, č. 3.
- ŠUPŠÁKOVÁ, B. *Projekty a alternatívne formy vo výtvarnej výchove*. Bratislava: Gradient, 1999.
- ŠUPŠÁKOVÁ, B. Vizuálne vnímanie a komunikácia. *Naša škola*, III. 1999/2000, č. 7.
- ŠUPŠÁKOVÁ, B. *Detský výtvarný prejav*. Bratislava: Digit, 2000 (rukopis pripravený do tlače).

ŠUPŠÁKOVÁ, B. Detský výtvarný prejav – prostriedok poznávania a komunikácie. *Pedagogická orientace* 2000, č. 4, s. 69–75. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Doc. Dr. Božena Šupšáková, CSc., Pedagogická fakulta UK, Račianska 59, 813 34 Bratislava, e-mail: presspro@internet.sk